

Mártonffy Balázs – Kaló József –
Csizmazia Gábor – Berényi György

Az amerikai evangéliumi mozgalom

Az amerikai evangéliumi mozgalom

Vákát

Mártonffy Balázs – Kaló József –
Csizmazia Gábor – Berényi György

Az amerikai evangéliumi mozgalom

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2023

Szerzők
Berényi György
Csizmazia Gábor
Kaló József
Mártonffy Balázs

Lektor:
Magyarics Tamás

A borítón Thomas Cole (1801–1848) Az építész álma (1840, Ohio, Toledo Museum of Art)
című festményének részlete látható

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Varga Zoltán
Olvasószerkesztő: Bíró Csilla
Korrektor: Resofszi Ágnes
Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor

ISBN 978-963-531-802-5 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-803-2 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-804-9 (ePub)

© A szerzők, 2023
© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

Előszó	
1. fejezet – Kaló József: Az evangéliumi kereszténység történelmi gyökereitől napjainkig – Teológiai, társadalmi és politikai meghatározottsága	11
Felhasznált irodalom	41
2. fejezet – Csizmazia Gábor: Modern idők – Az evangéliumi keresztények politikai nézetei és kiemelkedő képviselői az amerikai közéletben	45
Bevezetés	45
Az evangéliumi keresztények főbb politikai irányzatai	46
Az „új keresztény jobboldal” főbb képviselői	47
Morális Többség	47
Keresztény Koalíció	50
A „keresztény baloldal” főbb képviselői	53
Az előfutárok és a Chicagói Nyilatkozat	53
Jövevények (Sojourners)	54
Az evangéliumi keresztények politikai aktivitása	58
Az evangéliumi keresztények politikai sikeressége	58
Jimmy Carter	58
Ronald Reagan	60
George W. Bush	61
Donald J. Trump	63
Az evangéliumi keresztények politikai stratégiái	65
Felhasznált irodalom	70
3. fejezet – Berényi György: Posztszекuláris kor – Az evangéliumi kereszténység kilátásai a jövőre	73
Bevezetés	73
Posztszекuláris kor	74
Milyen is az új világrend? (Geopolitika és geovallás)	75
9/11 után	76
Barack Hussein Obama és az evangéliumiak	78
Donald Trump círusi felemelkedése	80
Trendek és kontextus	83
Posztszекuláris, poszt- <i>truth</i> , posztevangéliumi (?)	87
Összefoglalás (itt tartunk)	89
Felhasznált irodalom	91
4. fejezet – Mártonffy Balázs: Az evangéliumi kereszténység és a törvényhozás	95
Bevezetés	95
A kongresszusi választások és a törvényhozás folyamata	97
A kongresszusi szerep: jelenlét és érdekképviselet	99
A szövetségi állami törvényhozási jelenlét	103
A lobbizás intézményei és szerepe	105
Napjaink és a polarizáció	107
Összegzés	108
Felhasznált irodalom	109

5. fejezet – Csizmazia Gábor: Munka és hagyaték – Az evangéliumi keresztények hatása az abortuszvítára	111
Bevezetés	111
Az abortuszliberalizáció kiemelt jogesetei	112
Az evangéliumi keresztények belépése	115
Kiemelt törvényhozási kezdeményezések	118
Több szinten vívott politikai és jogi küzdelem	121
Felhasznált irodalom	125
6. fejezet – Berényi György: Kommunikáció – A keresztény média szerepe és befolyása az Egyesült Államokban	127
Bevezető	127
Rövid médiatörténet(i perspektíva)	128
Prédikációk minden mennyiségben – élszóban, írott formában	128
Evangelizációs irodalom és tömegtermelés	129
Rádió	131
Televízió	132
Nyomtatott média	133
Az amerikai örökség megőrzése	134
A média szerepe és befolyása	135
A modern teológia és az új médiumok	135
Televangelisták mint az új amerikai keresztény médiakultúra	137
Az elektronikus egyháztól a politikai aktivistákig	140
Úrkorszak és világvégévárás	143
Digitalizáció és új média	145
Törzsi média – 21. század	146
Felhasznált irodalom	149
7. fejezet – Mártonffy Balázs: Az evangéliumi keresztények hatása a külpolitikára, különösen az izraeli kapcsolatokra	153
Bevezetés	153
Az Egyesült Államok külpolitikája mint küldetéstudat	155
Az Egyesült Államok külpolitikájának két elemzési kerete	157
Az Egyesült Államok Izrael-politikája	159
Az amerikai evangéliumi mozgalom Izrael-politikája	161
Az Izrael-lobbi befolyása az Egyesült Államok Izrael-politikájára	162
Összegzés	164
Felhasznált irodalom	165
8. fejezet – Csizmazia Gábor: Küldetés – Az evangéliumi keresztények szerepe a „demokráciaexportban”	167
Bevezetés	167
Az evangéliumi keresztények és az amerikai külpolitika	168
Elméleti kontextus	168
Történeti háttér	171
Értékalapú ügyek: vallásszabadság, emberi jogok és demokrácia	173
Vallásszabadság	174
Emberi jogok	177
A demokráciaexport és dilemmái	179
Felhasznált irodalom	183

Előszó

Jelen kötetünk egy, a hazai közönség előtt kevésbé ismert téma bemutatását tűzte ki célul: az amerikai evangéliumi mozgalmat kívánjuk bemutatni társadalmi, politikai, kulturális és teológiai aspektusokat vizsgálva. Az amerikai evangéliumi mozgalom egy-egy szűk részével bizonyosan gyakran találkozunk az olvasó, viszont itt mi egy, a mozgalmat keretbe helyező, átfogó és összefoglaló könyvet készítettünk el. Terjedelmi okokból a kifejtés nem lehetett teljes, mégis úgy gondoljuk, hogy egy olyan könyvet adunk leendő olvasóink kezébe, amely a leglényegesebb és legmarkánsabb vonatkozásait feltárja az itthon eddig kevésbé kutatott területnek.

Az amerikai evangéliumi mozgalom egy rendkívül szerteágazó, számos irányzatot magában foglaló csoportot jelöl, amelynek tagjai a kezdetektől markáns teológiai, társadalmi és politikai nézetekkel rendelkeznek. A mozgalom története bizonyítja, hogy rendkívüli rugalmasság, megújulási képesség jellemzi. Annak ellenére, hogy számos alkalommal prognosztizálták megszűnését, erre sorozatosan rácsúszott, így napjaink Amerikájának továbbra is meghatározó, befolyásos világnézeti csoportja. Hatása elvitathatatlan az amerikai politikai és társadalmi rendszernek, magának az amerikai történelemnek az alakításában, s globális kapcsolatrendszerét is tekintetbe véve kijelenthetjük, hogy a 21. század körülményei között is érdemes tárgya a tudományos alaposan végrehajtott elemzéseknek. Nyugati világunk jelenlegi formájában bizonyosan nem létezne nélküle, s a jövő kihívásait tekintve megállapíthatjuk: a zsidó-keresztény értékrend fennmaradásában továbbra is meghatározó szerep várható rá.

Ma már Magyarországon is közzismert tény, hogy az Amerikai Egyesült Államok a nyugati kultúrkörön belül az egyik, ha nem a legvallásosabb ország, így a kötetben bemutatjuk, hogy az amerikai politikai rendszer értelmezéséhez is elengedhetetlen a vallás figyelembevétele. Az amerikai identitás és küldetésstudatban az amerikai evangéliumi mozgalomban is fellelhető értékeket figyelhetjük meg, kiemelten az amerikai külpolitika irányainál, illetve ezek változásánál. Ez az evangéliumi hatás már az Egyesült Államok alapításakor is jelen volt, és azóta változó intenzitású befolyást gyakorol az Egyesült Államok külpolitikájára. Az amerikai evangéliumi mozgalom értékei egyfajta amerikai küldetésstudattal azonosulnak, mivel az Egyesült Államok identitásképeinek integráns eleme az amerikai különlegességtudat (American exceptionalism).

Mindemellett az Egyesült Államok legfőbb vezető politikusai számára fontos a vallás és a vallási hovatartozás, és az amerikai evangéliumi egyházak már jó ideje komoly hatást gyakorolnak az amerikai politikai létre, kezdve az elnökökkel.

A modern evangéliumi keresztények politikai aktivitása kiemelkedő. Látványos fellépésük az 1960–70-es évek társadalmi-kulturális, valamint politikai és jogi változásaira (a szexuális forradalomra, a vietnámi háború és a Watergate-ügy körüli politikai vitákra, illetve polgárjogi fejleményekre) irányuló reakcióként fogható fel. Bár az evangéliumi keresztényeket leginkább az amerikai konzervatív és jobboldali politikai erőkkel szokás társítani, ez csak részben állja meg a helyét. A modern evangéliumi keresztények politikai-ideológiai orientációját alapjaiban meghatározzák a Biblia tanításaiából levezetett erkölcsi elvárásokra helyezett súlypontok: míg jobboldali szárnyuk szűkebb és a mai politikai kontextusban konzervatívnak mondott értékeket tart figyelmének középpontjában, addig baloldali szárnyuk alapvetően a progresszív témákkal, problémákkal foglalkozik.

Az evangéliumi keresztények csoportja a közhiedelem szerint az átlagosnál is kevesebbet foglalkozik a külvilággal, és ha mégis, akkor inkább elszigetelődéspárti. Csakhogy nem egységes tömb, ugyanis míg jobboldali szárnyát főleg a hazai társadalmi és kulturális vitákban is előtérbe helyezett témák (például az abortusz) foglalkoztatják, addig baloldali szárnyának fókuszában szélesebb, a nemzetközi politikához közvetlenebb módon kapcsolódó témák (például a háború) találhatók. Mindemellett az evangéliumi keresztények külpolitikai érdeklődése gyakran e témákon belül felmerülő esetekre korlátozódik, vagyis aktivitásuk egy átfogó világkép kifejtése helyett többnyire csak egy-egy konkrét ügyben folytatott kampányban ölt testet. Mindazonáltal e társadalmi csoport az elmúlt évtizedekben számos alkalommal kivette részét az amerikai külpolitika formálásából, elkötelezett és eredményes fellépést tanúsítva a szabadság és az emberi jogok nemzetközi helyzetének javításában.

Az Egyesült Államokban az abortusz szabályozásának ügye több évtizedes múltra tekint vissza, és egy mindmáig ellentmondásos kérdésként van jelen a közéletben. Az ügyben jogi mérőöldkőnek számító 1973-as Roe v. Wade jogesetben hozott legfelsőbb bírósági döntésig bezárólag az életpárti mozgalom élvonalában római katolikusok és demokraták álltak, mára azonban szerepüket a Republikánus Párttal szorosabb kapcsolatot ápoló evangéliumi keresztények vették át. Az abortusz- és az életpárti aktivisták küzdelme politikai és jogi síkon zajló vitákban ölt testet, helyszínei pedig kiterjednek az abortuszklinikák és válságterhességi központok bejárataitól kezdve az állami és szövetségi törvényhozáson

át az elnökválasztásokig és a Legfelsőbb Bíróság elé került jogi perek világáig. Ennek megfelelően a több szinten zajló vita rendkívül intenzív, a témára irányuló politikai figyelem pedig az elmúlt években tovább fokozódott.

Az amerikai jövő teljesen nyitott, azonban jelenleg elképzelhetetlen az evangéliumi hatás és karakter nélkül. A 21. század evangéliumi karaktere nem egy felekezet, nem is egy koherens keresztény tradíció, hanem leginkább egy igen összetett és fluid mozgalom, biblikus társadalmi törzsek plurális identitása, amelynek egyik legmeghatározóbb vonása a kereszténység megújításának a szándéka és a (neo-) protestáns küldetéstudat beteljesítése. Ennek ellenére, ahogy a múltban sem, úgy valószínűleg a jövőben sem egy konkrét társadalmi irányzat vagy tradíció víziója szerint kell az amerikai folytatást elképzelni, hanem inkább a meglévők metszetében, okos dinamikájában, amelyben maga a (neo-) evangéliumi tradíció komoly erőforrásokkal és tartalékokkal rendelkezik. Mi több, ezt a közös metszetet politikai oldaltól függetlenül egy evangéliumi (jót váró) jövőkép jellemzi, amely töretlenül hisz az amerikai nemzet nagyságában és küldetéstudatában.

Budapest, 2021. október 31.

A szerzők

Vákát

1. fejezet

Kaló József

Az evangéliumi kereszténység történelmi gyökereitől napjainkig

Teológiai, társadalmi és politikai meghatározottsága

A téma fókuszának meghatározása máris bővebb magyarázatot igényel. Ugyanis az evangéliumi kereszténység nem írható le egyetlen frappáns definícióval, határai nem vonhatók meg megkérdőjelezhetetlenül, tudniillik az evangéliumi kereszténység nem felekezeti hovatartozást jelent. Az evangéliumiség – híveinek többsége számára – nem elsődleges identitás. Nagyon kevés ember tér meg az „evangéliumiségra”. A legtöbben Jézushoz térnek, majd hitüket az evangéliumi katekézis, a közösség és a szellemi gyakorlat révén tartják fenn.¹ Amikor tehát evangéliumiségről beszélünk, akkor a dolgok valóságát próbáljuk leírni úgy, hogy valamilyen rendet teremtsünk az impulzusok és szervezetek sokrétű, összetett halmazában. Ehhez rögtön hozzá kell tennünk, hogy egy folyamatosan változó, nehezen körülhatárolható fogalommal van dolgunk, amely más keresztény „-izmus”-októl – például katolicizmus, presbiterianizmus, anglikanizmus – eltérően soha nem is volt klasszikus „-izmus”, hanem a változó mozgások, az ideiglenes szövetségek és egyes kiemelkedő teljesítményt nyújtó személyek tevékenységének a hatása jellemezték.²

Itt kell megjegyeznünk, hogy a magyar szakirodalomban feltűnik az „evangelikalizmus” fogalom használata, azonban ez meglehetősen idegennek tűnő kifejezés nyelvünkben, ráadásul a fenti meghatározást figyelembe véve nem is túl szerencsés. Nem vetjük el teljesen (tekintettel az „evangelikál” teológiai fogalomra), azonban inkább törekedni fogunk az evangéliumi, evangéliumiség

¹ Mark Hutchinson – John Wolfe: *A Short History of Global Evangelicalism*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

² Mark A. Noll: *The Scandal of the Evangelical Mind*. Grand Rapids, Eerdmans, 1994.

fogalmak használatára. A fogalom gyökere az evangélium, amely a görög εὐαγγέλιον szó latin nyelvű változata, s 'jó hír'-t, 'örömhír'-t jelent. Ezzel a szóval jelöljük az Újszövetség első négy könyvét, amelyek Jézus földi életéről, haláláról és feltámadásáról, valamint tanításairól szólnak, de az eredeti kifejezés az üdvösség örömhírét jelentette, azaz hogy Isten elküldte Fiát az ember bűneiből való megszabadítására, helyettesítő áldozatként. Egyszerű meghatározás szerint az „evangéliumi keresztények” fogalom tehát azokat a személyeket jelöli, akik magukévá téve az örömhírt, ennek megfelelően élve maguk is terjesztik, közvetítik azt felebarátaik felé.

Szakszerűbb, általánosan elfogadott definíció szerint azokat tekinthetjük evangéliumiaknak, akik az alábbi négy jellemző szerint határozhatók meg:

- konverzionizmus vagy másként a megtérés kulcsszerepe: az a hit, hogy az életet és az ember gondolkodását, cselekedeteit megtérés által meg kell változtatni;
- aktivizmus: az evangélium bizonyos erőfeszítésekben való kifejezése, például igehirdetés, azaz evangelizáció révén;
- biblicizmus: azaz a Biblia mint legfőbb tekintély előírásainak való engedelmesség egyéni és társadalmi szinten egyaránt;
- krucicentrizmus vagy keresztközpontúság: Krisztus keresztáldozatának hangsúlyozása.³

A fenti, alapvetően teológiai alapú definícióhoz rögtön hozzá kell tennünk, hogy az evangéliumi keresztény kifejezés nem kizárólag teológiai fogalmat jelöl, hanem legalább annyira vallásszociológiai, történeti, társadalmi és politikai fogalom is. Ez abból a felfogásból következik, hogy magát az evangéliumot nemcsak az egyéni lélek újjászületésének, hanem a társadalom és a kultúra megújítása isteni eszközének is tekintették.⁴

Ha a mozgalom kezdetét akarjuk megrajzolni, akkor egészen a reformációig kell visszamennünk, hiszen a 16. században Luther Márton tekinthető „az evangélium újra felfedezőjének”.⁵ Míg a kereszténység a Közel-Keleten született, addig az evangéliumi kereszténység a reformáció utáni két évszázad transzatlanti összefüggésében alakult ki. A közvetlen gyökerek közül a puritanizmust kell

³ David W. Bebbington: *Evangelicalism in Modern Britain – A History from the 1730s to the 1980s*. London – New York, Routledge, 1989.

⁴ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m.

⁵ Randall Balmer: *Encyclopedia of Evangelicalism*. Waco, Texas, Baylor University Press, 2004.

megemlítenünk, amely a 17. századi Amerikában a legnagyobb vallási erővel bírt. A puritanizmus – a későbbi evangéliumi kereszténységhez hasonlóan – nem egy protestáns felekezet volt, hanem hozzáállás, hitrendszer, életforma. Ha felekezetiileg kell meghatározni a puritanizmust, akkor elsősorban a kongregacionalista, a presbiteriánus, az anglikán, a baptista és a kvéker felekezeteket kell idesorolnunk, míg teológiaiilag a kálvinizmus alapján állt.⁶

A későbbi nemzedékek történészei és teológusai indokolatlanul monolit módon érzékelték a puritanizmust Amerikában, normatívnak tekintve a Massachusettset alapító szeparatista zárandokatyákat. A valóság egy nagyon változatos mozgalom volt, s ennek a sokszínűségnek a felismerése elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy felmérjük azokat a különféle módokat, amelyekkel a puritán örökség hozzájárult az evangéliumi kereszténység megjelenéséhez.⁷

Nevük a latin *purus*, azaz 'tisztta' melléknévből eredt, mert meg kívánták tisztítani egyrészt önmagukat, másrészt az anglikán egyházat és koruk társadalmát a romlottnak tekintett jelenségektől. Ebben a vonatkozásban máris nyilvánvaló evangéliumi történelmi előkép mivoltuk, hiszen markáns elképzeléseik voltak nemcsak teológiai kérdésekben, de koruk világának átalakításáról is, s mindezek mellett radikális aktivizmusuk is hozzájárult ahhoz, hogy üldözzék őket. Így váltak meghatározó szereplőivé az első brit gyarmatok (elsősorban Új-Anglia) megalapításának, s bár az Óvilágtól eltérően itt vallási pluralizmus uralkodott, a puritánok mégis nagy befolyásra tettek szert egészen a 18. századig.

Az amerikai puritánok magától értetődőnek tekintették, hogy a világi hatalomnak is Isten törvénye szerint kell működnie, ahogyan azt a Biblia kimondja.⁸ Céljuk a tökéletes keresztény nemzet létrehozása volt, ezt tekintették isteni küldetésüknek. Szövetségi teológiájuk a kezdetektől meghatározta az Újvilág lakóinak gondolkodását, amelynek lényege, hogy mind egyéni, mind közösségi szinten szövetségre léptek Istennel (akárcsak az Ószövetségben Izrael), s az ehhez való hűség vagy hűtlen mivoltuk fogja befolyásolni jövőbeli sorsukat, azaz áldottak lesznek vagy átkozottak. Ez a szövetségi teológia emberi, földi szintre leképezve része a Függetlenségi Nyilatkozatnak is, amely szerint a polgároknak joguk van

⁶ Izsák Norbert: *Az amerikai keresztény vallási fundamentalizmus története: a kezdetektől 1947-ig*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2020. 28.

⁷ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m.

⁸ David Gelernter: *Americanism: The Fourth Great Western Religion*. New York, Doubleday, 2007.

fellázadni az alapvető szabadságjogokat megtagadó kormányok ellen. A feltételes hűség gondolata, a polgárok és az uralkodók közötti szerződés, amely érvényteleníthető, ha a kormány helytelenül viselkedik, az amerikai politikai gondolkodás sarokköve. A puritánok újradefiniálták az „egyházat” a kiválasztottak közösségévé, azok gyülekezetévé, akik megkapták az örök üdvösség ígértét, cserébe azért, hogy elfogadják azt a küldetést, hogy Isten ügynökeiként járjanak el ebben a világban. A polgári társadalmakra kiterjesztett szövetség alapot biztosított az emberi kormányzáshoz. Amikor átkeltek az Atlanti-óceánon az Újvilág felé, a puritánok Izrael utolsó időkbeli népeként képzeltek el magukat, újraalkotva a héber szövetséget. A híres Mayflower-szerződésben 1620-ban a zarándokok (a puritán gyülekezet) a Mayflower hajó fedélzetén ígéretet tettek arra, hogy Isten áldásáért cserébe szent, bibliai közösséget hoznak létre a pusztában.⁹

A puritán mozgalom küldetéstudatát leginkább John Winthrop (1587–1649) híres prédikációja fejezi ki. Winthropot a massachusettsi gyarmat első kormányzójának választották, még mielőtt a telepesek elhagyták Angliát, s később élete nagy részében többször újraválasztották ugyanerre a pozícióra. Fiatalként klasszikus puritán megtérést élt át, amelyben a saját méltatlansága miatti súlyos aggodalom és az Isten szentsége iránti félelem átadta a helyét a Krisztusba vetett szilárd bizalomnak és az Isten akarátának teljesítésére irányuló szilárd elhatározásnak. 1630-ban az Atlanti-óceánon áthaladó Arbella fedélzetén Winthrop prédikációt tartott, s úgy beszélt Massachusettsről, mint „hegyen épített városról” (utalás a jézusi példázatra, Máté 5,14), amelyet a világ figyelni fog, hogy a puritánok megfelelnek-e Isten szolgálóiként elfoglalt magas elhívásuknak.¹⁰ A későbbiekben az evangéliumiak is szívesen hivatkoztak Amerika keresztény alapítására s a hegyen épített város allegóriájára.

Az evangéliumi kereszténység másik gyökere a pietizmusban található meg. Ez a puritanizmushoz hasonlóan szintén nem felekezet, hanem mozgalom volt, amely az evangélikus egyház megújítását tűzte ki célul. A mozgalom atyja Philipp Jacob Spener (1635–1705) evangélikus lelkész volt, akinek 1675-ben kiadott *Pia desideria* (azaz *Kegyves kívánságok*) című könyve indította el a pietista mozgalmat. Ebben a művében Spener siralmas hanyatlást látott egyházában, s ennek okait a kellő egyházfegyelem és a szent papság hiányában jelölte meg. Arra törekedett, hogy megújítsa az evangélikus hagyományt, különösen

⁹ Kenneth D. Wald – Allison Calhoun-Brown: *Religion and Politics in the United States*. Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2018.

¹⁰ Mark A. Noll: *Protestants in America*. New York, Oxford University Press, 2000. 39.

a laikusok odaadó életének ösztönzésével, a szellemi életerő újjászületésével, kis összejövetelekkel (*collegia pietatis*) imádság és bibliaolvasás céljából annak érdekében, hogy valóra váljon a „minden hívő papsága”. Miután politikai támogatást kaptak a brandenburgi választófejedelemtől, az 1691-ben alapított Hallei Egyetem a pietizmusnak kulcsfontosságú tevékenységet és befolyást biztosított. A pietisták Halléban és másutt számos intézményt hoztak létre: iskolákat, kórházakat, árvaházakat, amelyek precedenst teremtettek az ambiciózus jótékonyági és társadalmi szerepvállaláshoz. A pietista befolyás más német evangélikus tartományokban is elterjedt, sőt kiterjedt a balti régióra és Skandináviára. Azonban az evangéliumi ébredés közvetlen előzményei nem annyira a hallei intézményesített, hivatalos pietizmusban, hanem a pietisták által befolyásolt népszerűbb mozgalmakban keresendők. Ebből a szempontból különösen jelentősek voltak a katolikus uralom alatt álló területeken üldözött protestáns közösségek Sziléziában, Cseh- és Morvaországban. Az innen elűzött protestánsok egy része az amerikai brit gyarmatokra menekült, s itt lettek hatással az amerikai evangéliumi kereszténység kialakulására. Ugyanakkor a pietisták közreműködése a korai brit evangéliumi mozgalom kialakulásában is jelentős volt.¹¹

Az evangéliumi mozgalom bölcsőjét Nagy-Britanniában kell keresnünk, ugyanakkor megjelenésétől fogva szinte azonnal globálissá növekedett. Érteni kell ez alatt elsősorban az angol nyelvű kereszténység országait, azaz Nagy-Britanniát és gyarmatait, de mindezek mellett egyes német tartományokat, így Poroszországot is. Az evangéliumi mozgalom megindulását „ébredések” váltották ki. A szó egy nagyon összetett teológiai fogalmat jelöl, amely szinte azonnal társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális hatásokat gyakorolt az általa érintett embereken keresztül. Charles Grandison Finney (1792–1875) amerikai presbiteriánusból kongregacionalistává lett lelkész, a később tárgyalandó úgynevezett „második nagy ébredés” vezéralakja megfogalmazásában „az ébredés a hívők megújulását, föléledését, s az Istentől távol lévők megtérését jelenti. Ha a hívők felébrednek álmukból, a világ megtérésére sem kell sokáig várni”.¹² Az 1730-as években kibontakozó amerikai nagy ébredéshez hasonló ébredések már korábban is történtek, például a presbiteriánusok között az 1620–30-as években Skócia délnyugati részén és Ulsterben, az 1690-es években a Connecticut-völgyben, 1708-ban Sziléziában, 1713-ban Walesben, 1720-ban Csehországban, 1727-ben a herrnhuti közösségben, 1731-ben a salzburgi protestánsok körében s az 1730-as

¹¹ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 30–32.

¹² Charles G. Finney: *Az ébredéshez vezető út*. Biberstein, Missionwerk Freundes-Dienst, 1992.

években Nagy-Britanniában. Ennek ellenére mind mennyiségileg, mind minőségileg más volt az 1730-as és 1740-es évek globális újjáéledése, amelynek részét képezte az amerikai nagy ébredés is. A kitörések puszta száma és földrajzi kiterjedése azt az érzést keltette a résztvevőkben, hogy valami új és jellegzetes történik.¹³

Amerikában a gyújtópont az 1734–1735 telén Northamptonban (Massachusetts gyarmat) tapasztalt ébredés volt, amelynek lefolyását a város lelkésze, Jonathan Edwards (1703–1758) dokumentálta *Isten meglepő munkájának hű elbeszélése* (1737) című művében. A Northamptonban, majd más városokban is lezajlott hasonló események hatásai különálló, egymástól távol eső jelenségeket egymással összefüggő evangéliumi mozgalommá alakították. Ehhez szükség volt az 1735-ben az angliai Oxfordban megtért George Whitefield (1714–1770) fellépésére is, aki 1737–38-ban követte az angliai ébredés vezéralakjainak számító John és Charles Wesley-t Amerikába (mindhárman a metodizmus meghatározó alakjai is voltak egyben). Whitefield második amerikai útján (1739–41) bejárta a gyarmatokat, az északi Bostontól a déli Savannah-ig, óriási tömegeket vonzott, és intenzív lelki és érzelmi válaszokat kavart. Az ébredés rohamos tempóban terjedt a gyarmatokon (is), és Bostontól Charlestonig nemritkán többbezes tömegek vettek részt (egyedül Bostonban 23 ezer ember, ami több volt, mint a város akkori teljes lakossága) a szabadtéri igehirdetéseken, ahol a nemi és etnikai választóvonalak is megrepedezni látszottak, hiszen nők és férfiak, fehérek és indiánok, britek, hollandok és egyéb bevándorlók vegyesen tódultak a rendezvényekre.¹⁴ A nagy ébredés sikerének egyik magyarázata, hogy az egybeesett a nyugati társadalomban bekövetkezett jelentős strukturális változásokkal, a felgyorsuló népességnövekedéssel és egy új középosztály kialakulásával, amely leplezte a hagyományos államegyházak képtelenségét az emberek lelki szükségleteinek kielégítésére, és teret adott az önkéntes mozgalmaknak, amelyek az ébredésből fakadtak. Összefüggés alakult ki a felvilágosodás kulturális áramlataival is, különösen annak hangsúlyozásával, hogy a személyes tapasztalat a megbízható tudás elengedhetetlen alapja, ami összhangban van a megtéréssel és üdvbizonyossággal kapcsolatos evangéliumi fő gondolattal. A nagy ébredés tartós hatással volt az amerikai kultúrára, a vallásra, a társadalmi szervezetre és a politikára. Mivel kommunikációs és ideológiai kapcsolatot teremtett a gyarmatok között,

¹³ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 32–33.

¹⁴ Mark A. Noll: *The Rise of Evangelicalism – The Age of Edwards, Whitefield and the Wesleys*. Downers Grove, Illinois, InterVarsity Press, 2003.

így egyesek az amerikai nacionalizmus megszületését is a nagy ébredéshez kötik, amelynek jelentősége a harminc évvel később kibontakozó amerikai függetlenségi háborúban mutatkozott meg.¹⁵

A globális ébredési mozgalommal együtt született meg az evangéliumi mozgalom is, amelynek két fő kérdése születése pillanatában az volt, hogy

- milyen teológiai keretet kell használniuk az újjászületésről és az Istennel való személyes kapcsolatról alkotott közös tapasztalataik értelmezéséhez;
- a meglévő egyházi struktúrákon belül kell-e dolgozniuk, vagy létre kell hozniuk újakat, esetleg meg kell próbálniuk mindkettőt?

Bár az 1740-es éveket követően alábbhagyott az ébredési mozgalom, a főszereplők számára a teológia és az egyházi szervezet öröklött struktúráján belüli új mozgalom fenntartása volt a kihívás. A folyamat megosztónak bizonyult mind az evangéliumiség, mind az Atlanti-óceán mindkét oldalán meglévő egyházi élet szöveve szempontjából. A korai evangéliumiak általában a meglévő egyházak újjáélesztésében, nem pedig a tőlük való elszakadásban látták a feladatukat. Új egyházként jelent meg a metodizmus, amely egyre jelentősebb befolyást gyakorolt Amerikában.¹⁶

Annak meghatározásakor, hogy mi különbözteti meg az evangéliumiakat a többi protestánstól, külön figyelmet kell fordítani arra, ahogyan buzgóságot és energiát keltettek mások üdvösségével kapcsolatban. Az evangéliumiak azt hitték, megbízatásuk Istentől van, hogy terjesszék azt az örömhírt, amellyel az eredendően bűnös emberek megmenthetők a Jézus Krisztusba vetett személyes hit által. Az arminianus John Wesley elhíresült soraiban azt írta, dacolva az angol egyház parokiális rendszerének korlátaival: „Parókiám az egész világ.” (Az arminianizmus követői elvetették az eleve elrendelés – predestináció – kálvini értelmezését, és az ember üdvösségében a személyes döntés felelősségét hangsúlyozták. Ezért is voltak olyan aktívak az evangélium terjesztésében, hiszen minden embernek hallania kellett azt, hogy meghozhassa a megfelelő döntést. Ráadásul, ha mindenkinek saját felelőssége van, akkor Isten előtt ebből a szempontból is mindenki egyenlő.) A korai amerikai evangéliumiak különböztek a protestantizmus korábbi formáitól azáltal, hogy drámaian megnövelték a hangsúlyokat az ébredés időszakaira, a Szent Szellem kiáradására,

¹⁵ Hutchinson–Wolfe (2012): i. m. 33–36.; W[illiam] R[eginald] Ward: *Early Evangelicalism – A Global Intellectual History, 1670–1789*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

¹⁶ Noll (2003): i. m.

valamint a megtért bűnösökre vonatkozóan, akik személyesen tapasztalták meg Isten szeretetét. Ennek az aktivizmusnak volt köszönhető, hogy azonnal átlépték a társadalmi és kulturális határokat: szabadtéri összejöveteleiken és misziós útjaikon megcélozták a társadalom alsóbb rétegeit is (például bányászok, utcai árusok), ezzel párhuzamosan pedig törekedtek arra is, hogy a befolyásos társadalmi osztályok megtérésével szélesebb szellemi átalakulást érjenek el. A kor felfogásával élesen szembement az is, hogy a nők meghatározó szerepet játszottak a korai ébredési mozgalmaktól kezdve, és a korai metodizmus helyi szintű szervezésében is.¹⁷

Ahogy erre fentebb már utaltunk, Amerikában az evangéliumiak korán elkezdték átlépni a faji és etnikai határokat, hogy megtérésre vezessenek személyeket az őslakosok és az afroamerikaiak közül is. Az 1740-es évek elején a Long Island-i ébredések jelentős hatást gyakoroltak az indiánokra. A megtértek közé tartozott a mohegán Samson Occum (1723–1792), aki később saját népének misszionáriusává vált. 1740 januárjában Whitefield nyílt levelet intézett a déli gyarmatok lakóihoz a rabszolgákkal való bánásmódjukról. Fenntartotta a rabszolga-kereskedelem erkölcsi megítélését, de elítélte mind a rabszolgák fizikai bántalmazását, mind a lelki bántalmazást. Jóllehet mind Whitefield, mind Edwards tartott rabszolgákat, a feketék evangéliumiak általi elfogadása tényleges és potenciális testvérekként Krisztusban, a közös emberi mivolt felismerése és alapvető kiindulópontja volt a rabszolga-kereskedelemmel és végül magával a rabszolgasággal szembeni későbbi evangéliumi ellenállásnak. A század vége előtt kifejezetten afroamerikai gyülekezetek kezdtek kialakulni, ezek közül az első George Liele (~1750–1828) gyülekezete volt Savannah-ban, amelyet 1775-ben alapítottak.¹⁸

Az amerikai evangéliumi mozgalom másik nagy hulláma az úgynevezett második nagy ébredéshez kapcsolódott, amely az 1780–90-es években bontakozott ki. Az 1775–1783-ig tartó amerikai függetlenségi háború megzavarta az evangéliumi mozgalom transzatlanti szerkezetét, és gyengítette az Európával fennálló kapcsolatokat, amelyek annyira fontosak voltak korábban, az első nagy ébredés során. Az evangéliumi mozgalom térnyerésének drámai felgyorsulása az 1790 utáni években következett be. Mielőtt ennek részleteire rátérnénk, meg kell említenünk az amerikai függetlenségi háború egyik fontos vívmányát, amely közvetett módon elősegítette az amerikai evangéliumi kereszténység terjedését.

¹⁷ Hutchinson–Wolffe (2012): i. m. 11.; 32.; 43–44.

¹⁸ Noll (2003): i. m.